

חזרה

אמון

דברנו על שתי תפיסות של אהבת האדם, תפיסה אחת שורשית עליונה, ותפיסה שנייה היסטורית יותר. שתיהן מסכימות שצריך לאהוב את האדם, זה דבר פשוט. וכן פשוט שאהבת האדם היא אהבת הצלם אלוקים שבו.¹

אהבת האדם באה מתוך אמון באדם. האמון באדם מתחיל מכך שיש אמון במציאות. כלומר, מתוך שיש הקשר, השוויה והתאמה במציאות – האדם יכול לחשוף את המציאות דרך המאווים שלו, וכמו שהוא יכול לחשוף את המאווים המדעיים, הוא גם יכול לחשוף מאווים מוסריים וערכיים.

אמנם התרבות האנושית כיום חיה במצב של ייאוש וחוסר אמון באדם. שהאדם לא בא מאף מקום ולא הולך לאף מקום, אלא חי כרסיס בהווה. השבר הזה הוא תוצר של הניסיון האנושי בעקבות מלחמת העולם הראשונה והשניה. עמים שהיו בפסגת התרבות האנושית, שדברו על הדברים הכי יפים ונעלים שיש, הגיעו למקומות הכי מכוערים שיש. לדבר הזה אין שום הצדקה, לכן האמון נשבר, ממילא המסקנה היא פוסטמודרניזם, שאין משמעות למה שאדם עושה ולשאיפות שלו.

אבל התפיסה התורנית הבסיסית היא שיש יחס למרחב ולכן יש קנה מידה לדון על הדברים. ממילא אפשר לדון על דבר מסוים ולהגיד שהוא צודק ועל דבר אחר שהוא לא צודק. האפשרות הזו נובעת מכך שיש יחס לדברים. הבעיה של חוסר האמון באמת קיימת, כיוון שלפעמים האדם משתמש בכוח הזה בשביל להרוס, להרוג ולהשמיד, לשעבד וליהנות מאחרים; בכל זאת העיקרון התורני אומר שיש יחס.

האמון באדם הוא גם האמון שלו בעצמו, 'אהבה עצמית'. אם כך נוצרה בעיה – איך האדם יכול להיפגש עם האחר? אמנם יש בו יסוד שהוא מאמין ואוהב את האחר, אבל יש בו גם יסוד של אהבה עצמית, שמביא לתחושה רעה של קנאה וכבוד. אלא שדווקא בגלל שאדם מאמין ואוהב את עצמו, הוא גם מוכן להילחם בחלקים הרעים שבו.²

¹ עין איה שבת, פרק שני, קיב.

² 'אהבה עצמית' היא הפתח לאהוב את האחר – עיין אגרות ראייה א', אגרת קמ, (עמ' קעד, 'כבודו מוצא').
לאדם שמאמין בעצמו, יש נפש בריאה. נפש בריאה מאמינה ביכולת שלה להשתנות ולעבור תהליכים, ממילא יש גם אפשרות לשוחח אחד עם השני – עיין פנקס יג, יא.

כשהרב כותב³ שיש לאדם שתי נפשות, נפש אלוקית ונפש בהמית, הוא לא מתכוון שהאהבה העצמית של האדם היא תולדה של הנפש הבהמית שלו והוא צריך להילחם בה ולשלול אותה. הוא מתכוון שה'אני' של האדם הוא הנפש האלוקית ושם נמצאת האהבה העצמית שלו. אם הנפש הבהמית איננה ה'אני' של האדם, אז אפשר לוותר עליה, להשתנות, להשתחרר, היא לא דבר אהוב ואבסולוטי.

סיני

האמון באדם עומד ביסוד התפיסה שהשם של הר סיני הוא 'סיני'. השנאה איננה לאדם – יש הרמוניה במציאות, צריך לאהוב את האחר וצריך לאהוב את עצמו, השנאה היא כנגד הרע שבתוך האדם. יש מחאה כנגד עולם שבנוי על דם וברזל, על רצח ומלחמות. בעולם שבנוי על דם וברזל התוצאה היא שבאמת יש כישלון – לכן הכינוי שלו הוא 'חורב', מלשון חורבן.

אפשר לתאר את התפיסה הזו כשתי דמויות היסטוריות. דמות אחת היא דמות חיובית; דמות שאוהבת, שמכירה בהרמוניה שיש בעולם, ומכירה בצלם אלוקים שיש לאדם וביכולת שלו להשתנות ולעבור תהליכים של עומק. ומהצד השני יש דמות אנושית שבעצם מרגישה טוב עם עצמה, מרגישה טוב עם הרע. זו תפיסה שאומרת שאפשר לחיות חיים של רע, אדרבה, ככל שאדם יותר יתמכר לרע הוא יותר יצליח.

כך נראה המאבק של הטוב והרע ההיסטורי, מצד אחד דמות שלוקחת את הצלם אלוקים ומעמידה אותו כנקודה הבסיסית והיסודית שלה, יש לה תחושה של אסטניסיות, כעס ואפילו שנאה כלפי התרבות האנושית, על שהיא תרבות של ברזל ודם. ומולה עומדת תרבות שבעצם טוב לה עם המצב הזה – דווקא ההתמכרות לשטן, נותנת לאדם את הכח, העוצמה והיכולת.

יוצא שהתכונה של הר סיני, היא בעצם דמות לוחמת, דמות שמוכנה להרים נס של מלחמת תרבות. זוהי הדמות של אדם נורמאלי ואנושי, אדם נורמאלי ואנושי לא נגרר אחרי החברה ואחרי מה שיש, הוא לא אומר שכל מה שיש הוא אמיתי וטוב, להיפך הוא מאמין באנושות ודווקא בגלל זה הוא נלחם ברע. קודם כל הוא נלחם ברע שבתוכו, ואחר כך ברע שבעולם.⁴ הסיבה לכך היא שיש צלם אלוקים, לכן אין הסכמה לכך שאדם יהיה שפל ונמוך, לכן יש אפשרות להילחם ולהיאבק נגד חולשות וחסרונות של האדם. 'ההומניזם' הוא יכולת ליצור תרבות טובה, אמיתית ועמוקה יותר, תרבות קדושה ואלוקית.

³ אורות הקודש ג, עמ' קלה.

⁴ ככה הסברנו את רבי עקיבא (פנקס יג, כג; שיעורים על 'שחיטת יצר הרע'). רבי עקיבא לא נלחם ברע במובן שהוא סביב עצמנו וסביב הכשלוניות שלנו, שזו תפיסה סוציאקונומית, אלא הוא נלחם ברע במובן הממשי ההיסטורי, אלו המאבקים של הטוב והרע שיש בעולם.

תפיסה מוסרית

הדמות הלוחמת שאנו מדברים עליה, היא דמות מוסרית רדיקלית, דמות שמוכנה להיאבק ולא מוכנה להתפשר עם המציאות. חשוב להדגיש שזו צריכה להיות התפיסה האמיתית של האדם – יחס של שנאה, בוז וגועל כלפי הרע – כיון שזו התפיסה הערכית והמוסרית. בשורש של התפיסה הזו יש לקחת אחריות ויכולת ליצור ולפעול.

פעם הרצ"ה היה מציג ככה את משה רבנו – הדבר הראשון שרואים אצלו, שהוא הורג את המצרי.⁵ זה כביכול יוצר דמות אלימה, אבל באמת דמות מוסרית אמיתית, היא דמות לוחמת, דמות שמוכנה להיאבק ולהקריב את עצמה למען החברה. הדבר הזה בא מתוך אמון בחברה ואמון באדם, האדם איננו נפש בהמית ו'סיטרא אחרא', להיפך, האדם הוא צלם אלוהים, לכן אפשר וצריך להילחם. גם כשהרב מדבר על 'אין עוד מלבדו', שהעולם הוא אלוהי – זה לא פחות רדיקאלי ולא פחות אבסולוטי, זה הצד השני של המטבע. 'אין עוד מלבדו', לא מבליע את הכל באור אין סוף, אלא הכל מקבל משמעות של אין סוף.⁶ מכיוון שכך, הכל חופשי שלם, מוחלט ואבסולוטי, ולכן יש גם רע ויש צורך להילחם בו.

חרדה

מה שהיה חשוב להסביר בכל המהלך שעשינו הוא התחושה של הארץ בשעת מתן תורה, הארץ יראה, התחושה היא – או כן, או לא, אין באמצע. זה מתאים לתחושה הקיומית של רבי יוסי, הר סיני נקרא חורב – או שהעולם אלוהי, או שאין עולם; כל הסבר אחר הוא חידלון וסירוס של האדם; כאילו שיש אפשרות למשהו אחר, ובאמת אין אפשרות אחרת. משמעותו של הר חורב היא שללא מתן תורה אין כלום, אין ערך למציאות כשהיא איננה מוחלטת ואבסולוטית.

כל הערך הזה של המציאות מותנה בבחירה – בכך מובנת גודל החרדה שאחזת את הארץ – אם לא תקום הדמות המוסרית של רבי אבהו ותקבל את התורה ותצא להילחם את מלחמת התרבות שלה, אין קיום לעולם.

אני רוצה להסביר את המושג חרדה; אנחנו לא מרגישים חרדה, אנחנו הולכים שמחים, אז איפה מרגישים חרדה? דמות חרדה היא כמו אדם שחסרה לו תכונה חיונית של האישיות,

⁵ עיין, מהר"ל 'תפארת ישראל', פרק יא.

⁶ עיין 'שני כתרים ב', עמ' 7.

אדם כזה מלא חרדה. זוהי דמות שמרגישה מצד אחד את עומק התהום שיש אם העולם איננו אלוהי, ומצד שני את המוחלטות של הבחירה החופשית. שתי התחושות האלו יוצרות את תחושת החרדה של המציאות.

כל זה מקופל במשפט הראשון:

כל מה שיוצא בבהירות גלויה אצל השכל היותר עליון, היותר צח ובהיר, המעוטר ברצון היותר עליון, מקודש ואדיר – שביחד הם עושים את צביון החיים יותר שלמים – מונח הוא בגניזתו בכל השדרות של היש כולו מתחתית מדרגתו עד רומה.

העולם בנוי על 'בכוח' ו'בפועל', ה'בכוח' הוא הנקודה הקיומית האדירה שיש בעולם, קיום אלוהי מוחלט. אבל הוא 'גנוז', צריך משהו שיוציא אותו לפועל.

דעת אלוהים

דיברנו על כך שאפשר להסביר את המשפט הראשון בשתי צורות,⁷ לדעתי שתיהן לגיטימיות. נתמקד כרגע בהסבר שהנושא הוא 'דעת אלוהים'.

'כל מה שיוצא בבהירות גלויה אצל השכל', הכוונה כל מה שנחשף על ידי השכל. 'מונח הוא בגניזתו בכל השדרות של היש כולו מתחתית מדרגתו עד רומה', כלומר, הוא כבר קיים בכוח באופן של גניזה. אז מי מוציא את הגניזה אל הפועל? השכל, התודעה של האדם. משמעות המשפט היא, שאת כל הפוטנציאל הגנוז של העולם ניתן לחשוף ולהבין. בעצם הכל ניתן להנהרה, לשיקוף, אין נקודות אפלות במציאות – התודעה של האדם יכולה להגיע למדרגות הכי גבוהות ועליונות שיכולות להיות.

לפי ההסבר הזה הרב מתאר כאן את ההתפתחות המדעית האנושית, ויותר מכך, גם את ההתפתחות האלוהית של התודעות שלנו ('דעת אלוהים'). כל אלה מונחים בכוח במציאות, אבל הם לא יצאו אל הפועל לולא התודעה של האדם. בעצם הרב מתאר כאן את גודל העוצמה של השכל האנושי – יש פוטנציאל שטמון בעולם, והמחשבה (הדעת), יכולה לחשוף ולהוציא אותו מן הכוח אל הפועל. לאדם יש את היכולת להנהיר את העולם.

⁷ עיין 'שני כתרים א'. אפשרות אחת שהשכל העליון הוא התורה, השכל האלוהי, אפשרות שניה שהשכל העליון הוא התודעה של האדם, דעת אלוהים שלו.

בתיאור הזה הבסיס של העולם הוא חורב – ה'בכוח' שגנוז בעולם הוא אלוקי. כלומר יש כאן בריאה אלוקית, מין חומר אלוקי, ובחומר הזה גנוז הקיום האלוקי. הנקודה היא שהקיום מותנה. היש הזה הוא אין סופי, אלוקי מוחלט, אבל הוא בכוח, הוא גנוז – מישהו צריך לחשוף אותו ולהוציא אותו מן הכוח אל הפועל. המישהו הזה, הוא התודעה האנושית.

בדעת יש כוח לברר את עומק המשמעות שגנוזה במציאות. לפי זה יוצא שיש בחומר בחינה שהוא יותר גבוה מהצורה⁸. יש חומר היולי אלוקי, אין סופי, והדעת עסוקה כל הזמן בלחשוף ולהסביר את הגודל הזה. בדומה לכך אומר הרמח"ל שזהו היחס בין הנשמה והשכל – הנשמה שואלת והשכל עונה.⁹

שכל ורצון

השכל היותר עליון... המעוטר ברצון היותר עליון... שביחד הם עושים את צביון החיים יותר שלמים.

הרב מתאר כאן את החיבור בין השכל והרצון – 'ביחד הם עושים את צביון החיים יותר שלמים'. נראה מקור נוסף שקשור לכך:

כשנתגלתה החכמה העליונה באדם אין פגם אפשר להמצא ברצונו, ולא במעמקי טבע בשרו, וכד אתחזיא חכמה דנא, אין ערלה כלל, ואדם הראשון נברא מהול.

הרצון נפגם אחרי ההסתרה של החכמה הבהירה, שאז מתגלה שרצון וחכמה הם שני עניינים מה שהוא גילוי של טעות, שבאמת ענין ומהות אחד הם.

וכשם שהחכמה העליונה בהירה באמתה, כן היא צלולה בטובה, מצד בחינת רצון שבה.¹⁰

הנושא כאן הוא האדם – ההתגלות של החכמה העליונה באדם – ולא החכמה העליונה עצמה. התגלות החכמה העליונה גורמת לכך שבעצם אין עורלה.

גם אצלנו הרב מדבר על ההתגלות של החכמה העליונה, החכמה העליונה גנוזה במציאות, והיא צריכה להתגלות באדם. מה מעכב אותה מלהתגלות? שהיא תלויה בשכל הבהיר

⁸ 'מאמר קרבת אלוקים', מאמרי ראי"ה עמ' 36, 'אין אנו'.

⁹ 'דעת תבונות'. המשמעות של כך שהנשמה שואלת והשכל עונה היא שהשאלה יותר גדולה מהתשובה.

¹⁰ אורות הקודש ג, עמ' צב.

של האדם; 'שכל בהיר' הוא שילוב של שכל ורצון; אבל הרצון פגום, יש בו עורלה, אז הכל תלוי בכך שלא יהיו באדם עורלה וחסרונות. יוצא שהרצון הוא זה שמעכב את החכמה העליונה מלהתגלות.

איך אפשר לרפא את הרצון? התרופה היא הדעת, הדעת מטהרת את האדם, לכן כדי שהחכמה העליונה תופיע צריך שתהיה לאדם דעת אלוקים. כשיש דעת הרצון לא פגום.

(בפרק באורות הקודש כתוב קצת שונה מהסוגיה שלנו. באורות הקודש הרב כותב שהחכמה והרצון הם דבר אחד, לכן 'כשנתגלתה החכמה העליונה באדם, אין פגם אפשר להמצא ברצונו'. ואילו בסוגיה שלנו יוצא שהרצון הוא זה שמעכב את החכמה העליונה מלהתגלות).

חכמה ודעת

הגמרא (שבת לא.) מקבילה את הפסוק 'והיה אמונת עיתך חוסן ישועות חכמת ודעת' (ישעיהו לג, ו) לששת סדרי המשנה, יוצא ש'חכמת' זה סדר קודשים ו'דעת' זה סדר טהרות. המשמעות של זה היא שכדי שהחכמה תתגלה האדם חייב להיות קדוש לגמרי¹¹, לכן חכמה היא סדר קודשים. ודעת היא סדר טהרות כי הדעת מטהרת את האדם באופן מוחלט.

איך אדם נעשה קדוש? על ידי טהרת הלב – על ידי הדעת. אי אפשר להיכנס לחכמה העליונה בלי לעבור את סדר טהרות. הסיבה שהסדר הפוך, (קודם סדר קודשים ואחר כך סדר טהרות), היא בגלל שמבחינה קיומית יש קודם קודשים ואחר כך טהרות.¹² אבל מבחינת התודעה של האדם, הוא חייב קודם טהרה וכשהרצון שלו טהור, כשאין עורלה בבשרו, הוא יכול להיכנס אל החכמה העליונה. מה שגורם לחכמה העליונה להעלם, זו הטומאה, הרצון הנפגם.

מבחינה מהותית השכל והרצון הם דבר אחד, החטא של האדם גרם להם להיפרד¹³, הוא יצר פער בין החיים לבין המציאות עד שנוצר מדע לחוד ורצון לחוד, סובייקט ואובייקט¹⁴, והדעת אמורה להחזיר את המצב לקדמותו.

¹¹ הרב מתאר דמות של אדם קדוש – 'שהתורה נתאחדה בו בדמו ובבשרו, ברעיון לבבו ורגשותיו, עד שהוא כולו אומר כבוד ולבו ובשרו ירננו אל אל חי'. (עין איה שבת, פרק שני, קנט).

¹² כלומר, הטהרה יותר שייכת לסדרים המעשיים של העולם, לכן מבחינה קיומית החכמה קודמת לטהרה. אולי זה ההבדל בין הפרק באורות הקודש לפרק שלנו. באורות הקודש הרב מתאר את החכמה, כשהחכמה מופיעה היא מביאה לעולם טהרה, היא מסלקת את העורלה. אבל אצלנו – מבחינת התודעה של האדם – אי אפשר להיכנס לקדוש בלי סדרי טהרה. [א.ש.ל.]

¹³ הרב כתב זאת במפורש בהמשך הפרק (אורות הקודש ג, צב), 'מונע הוא העוון את גילוי החכמה מפני שהוא פוגם את הרצון'.

¹⁴ בהקשר קצת שונה, הרב מתאר את הפער שיש בין האובייקט לסובייקט – עולת ראיה ב, עמ' סא, 'מזמור'.

שכל יכולת ורצון

לאור ההסבר על השכל והרצון, אנו יכולים להתבונן גם במושג 'שיר'¹⁵. הרב כותב ש'שיר' הינו שכל יכולת רצון¹⁶.

לכאורה היה צריך להיות שכל רצון יכולת, בגלל שהרצון מתעורר מתוך החכמה ולכן הוא בא מיד בעקבותיה,¹⁷ ואחר כך באה היכולת לממש את זה. כלומר, כשאדם מבין משהו הוא גם רוצה אותו, זה דבר אחד, אין הבנה בלי רצון; ואילו היכולת יכולה להתעכב, בגלל שלא תמיד אדם יכול לממש את מה שהוא מאמין בו. אבל בכל זאת הרב כותב שכל יכולת רצון, הדבר הזה בא ללמד אותנו יסוד גדול על מבנה הדעת של האדם. ה'שכל' הוא שכל צח, חכמה בהירה, בשכל כזה החכמה והרצון הם היינו הך. ה'יכולת' איננה יכולת מעשית, היכולת היא התאפקות, כלומר, יש לי הרבה ואני מתאפק והתאפקות מולידה רצון. הרצון הזה איננו אותו רצון של החכמה הבהירה, זהו רצון נמוך, הוא זה שצריך לגלות את החכמה. בגלל שיש חטא והחכמה הבהירה לא יכולה להתגלות, צריך את הרצון הנמוך, הוא הדעת, התפקיד של הדעת הוא לחשוף את החכמה.

אור וחושך

אפשר להמשיל את הפוטנציאל שגנוז במציאות לחושך. מהו חושך? חושך הוא העדר של אור, ברגע שנדליק את האור יהיה אור. אבל אפשר גם לתאר את החושך כגבוה יותר מהאור, ואז החושך הוא הכל, אבל הוא רק בכוח, האור הוא היכולת להוציא לפועל את מה שיש בכוח. בדומה לכך שחומר מכיל בכוח את כל מה שיצרו ממנו אחר כך. אבל לא כמו חומר גלם, שהוא בול עץ שניתן להטביע בו גילופים ואחר כך להגיד שכל זה היה גנוז בפוטנציאל שלו. פוטנציאל כזה קיים רק בממד מאוד נמוך. ואילו כשאנחנו מדברים על גניזה, היא פוטנציאל שנמצא בכל המרחב, יש כאן משהו שמונח בגניזה בכל השדרות של היש, זו מציאות קיימת באופן מוחלט ואבסולוטי, אבל כרגע, מבחינתי, הוא גנוז – הוא מותנה בבחירה ובמחשבה של האדם. ואז באה הדעת ומוציאה אותו אל הפועל, חושפת אותו. בעצם אם האדם לא יבוא ויגלה את הפוטנציאל הזה הוא לא יהיה.

זו הכוונה של הרב אצלנו, הנושא הוא התודעה של האדם. 'כל מה שיוצא בבחירות גלויה אצל השכל העליון היותר צח ובהיר, המעוטר ברצון היותר עליון', הכוונה היא שעל ידי הרצון נחשפת החכמה העליונה אצל האדם. זוהי הדעת של האדם. 'שמעוטר ברצון', הכוונה שהאדם חושף את זה בעולם החופשי והרצוני שלו. עכשיו אפשר להבין למה הכל מלא חרדה – כיוון שזה קיים ולא קיים.

¹⁵ המושג 'שיר' קשור לדעת של האדם – עיין עין איה שבת, פרק חמישי, א.

¹⁶ אורת הקודש ג, עמ' קו.

¹⁷ אורות התשובה, פרק י, א; ד.